

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
D E R G İ S İ

Yıl : 1996

Sayı : 1

ALİ b. RABBEN et-TABERÎ HAYATI ve ESERLERİ

Fuat AYDIN*

GİRİŞ

Onbeş asırlık İslam medeniyet tarihi içinde bu medeniyetin oluşumuna az ya da çok katkıda bulunan sayısız insan vardır. Bunların bir kısmının hayatı ve eserleri, bir kısmının ise sadece hayatı hakkındaki bilgiler, biyografik eserler vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir. Bir kısmının ise eserleri hakkında - ismen de olsa- kısmen yeterli bilgi günümüze kadar gelmiş olmasına rağmen, biyografi kitaplarında bir müellifin hayatının çatisını oluşturacak kadar bile bilgi yoktur. Bu çalışma İslam tıbbının ilk ansiklopedik eserinin ve İslam-reddiye geleneğinin ilk eserlerinden birini kaleme alan Ali b. Rabben'in hayatını ve eserlerini kısa da olsa tanıtmayı amaçlamaktadır.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde Ali b. Rabben'in hayatı klasik İslâmî biyografik eserlerdeki ve hayatı hakkındaki modern çalışmaların verileri çerçevesinde anlatılmaya çalışılacaktır; ikinci bölüm de ise eserlerinden ismen bilinenlerin sadece isimleri, elimizde bulunanların da isimleriyle birlikte muhtevaları hakkında bilgi verilecektir.

I- HAYATI

İşte, tam adı Ebü'l-Hasen Ali b. Rabben et-Taberî olan Ali b. Rabben, yukarıdaki son gruba giren müelliflerin belki de en orijinal olanlarından biridir.

Ali b. Rabben hakkında biyografik eserlerde verilen bilgiler oldukça az ve dağınıktır¹. Bilgilerin az ve dağınık olmasının yanı sıra daha hayatı

* SAÜ İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

hakkında bilgi toplamada ilk adım olan babasının adını tesbitte problem başlar. Babasının adını çok az biyografik eser doğru olarak nakleder.

Ali b. Rabben'den bahseden en eski müellif olan İbn Cerîr et-Taberî, Ali b. Rabben en-Nasrânî² olarak doğru bir şekilde bahsetmesine rağmen daha sonraki biyografik eser sahiplerinden Mes'ûdî, Ali b. Zeyd³; İbn Nedîm, Ali b. Sehl b. Rabbel, Ali b. Zeyd⁴; İbn İsfendiyâr, Ali b. Zeyn⁵; İbn Ebî Useybia, Ebü'l-Hasen Sehl b. Rabben⁶; Yâkût el-Hamevî, Ebü'l-Hasen Ali b. Rabben, Ali b. Reyyin ve Razîn⁷; İbn Hallikan, Ebü'l-Hasen Ali b. Rabben ve Ali b. Zeyyin⁸; İbnü'l-Kıfî, Ali b. Rabben⁹; ¹⁰ Beyhakî, Ali b. Rabben¹¹; Bağdatlı İsmail Paşa, Ali b. Sehl b. Rabben (İbn Rabbel)¹²; Zirikî, Ebü'l-Hasen Ali b. Rabben¹³; Ömer Rıza Kehhâle, Ali b. Sehl b.

- 1 A. Mingana, Introduction, The Book of Religion and Empire, John Royland Library, Manchester, 1922, s. X; M. Kürd Ali, Künzü'l-ecdâd, Mecelletü'l-mecma'i'l-ilmiiyi'l-arabî, Dimeşk, 1947, XXII/7-8, 70; Max Meyerhof, Zeitschrift der Deutschen Morganlendischen Gesellschaft, Leipzig, 1931, LXXXV, 38.
- 2 İbn Cerîr et-Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk (thk. M. Ebü'l-Fadl İbrahim), Dârü's-seveydân, Beyrut, ts. IX, 352.
- 3 Mes'ûdî, Mürücü'z-zeheb, Dârü'l-Endülüs, Beyrut, 1966, III, 239.
- 4 İbn Nedîm, Fihrist (thk. Ali b. Zeynelâbidin el-Hâirî el-Mâzenderânî), s. 354, 378.
- 5 İbn İsfendiyâr, History of Taberistan (trc. ve neşr Edward G. Browne), E.J.W. Gibb Memorial Series, VII, Lyden-London, 1905, s. 43, 49, 80.
- 6 İbn Ebî Useybia, Kitâbü Uyünü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ, Tahran, 1882, I, 309.
- 7 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, Dârü'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, ts., IV, 16.
- 8 İbn Hallikan, Vefayâtü'l-ayân ve enbâü ve ebnâü'z-zamân (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), IV, 245, V, 159. Taberî'nin adının Ali b. Zeyyin olarak okunuşuna bir diğer örnek olarak bkz. Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, Kitab-u tahkîk-i mâ lil-hind min makûletin makbûletin fi'l-akl ev merzûle (thk. Edward Şahao), İnstitute for History of Arabic- İslamic Science Goethe, Frankfurt University, 1933, s. 192.
- 9 İbn Kifî, Kitâbu İhbâru'l-ulemâ bi Ahbâri'l-hukemâ, Mektebetü'l-mütenebbî, Kahire, ts, s.155.
- 10 Beyhakî, Târîhu'l-hukkâmi'l-islâm (thk.M. Kürd Ali) Matbaatu't-Terakkî, Dimeşk, 1946, s.22; Tetimme-i Sivanu'l-hikme, Lahor, 1932, s. 9.
- 11 Beyhakî, Târîhu'l-hukkâmi'l-islâm (thk.M.Kürd Ali) Matbaatu't-Terakkî, Dimeşk, 1946, s. 22; Tetimme-i Sivanu'l-hikme, Lahor, 1932, s. 9.
- 12 Bağdatlı İsmâil Bâşa, Hediyyetu'l-ârifin ve esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin, M.E.B.Yayımları, İstanbul, 1951, s. 669.
- 13 Hayreddîn Zirikî, el-'Alâm, Kâmusu't-terâcimi'l-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-must'aribin ve'l-müsteşrikîn, V,99.

Rabben¹⁴; Brockelmann, Ebü'l-Hasen Ali b. Sehl Rabben et-Taberî¹⁵; Fuat Sezgin, Ali b. Rabben et-Taberî¹⁶ olarak zikreder.

Ali b. Rabben'in "mühtedi"¹⁷ olduğu üzerinde ittifak olmakla beraber, önceki dininin ne olduğu konusunda kaynaklar arasında tam bir birlik yoktur. Ondan bahseden en eski kaynağın yazarı olan Taberî (310/922) ve Taberî'den yaklaşık üç asır sonra gelen İbn Hallikân (681/1282), Ali b. Rabben'in müslüman olan bir hristiyan olduğunu yazmalarına rağmen¹⁸ İbn Nedim (438/680-990/1040), İbn Kiftî (646/1248) ve İbn Ebî Useybia (668/1269) biyografik eserlerinde -İbn Nedim'in Ali b. Zeyd en-Nasrânî olarak kitabının 378. sahifesinde zikretmesi dışında- onun müslüman olan bir yahudi olduğunu ifade ederler¹⁹. İbn Nedim'in yahudi olduğunu söylemekle beraber hristiyan olduğunu da söylemesi yahudiliğinin kesin olmadığını göstermesine rağmen İbn Kiftî, İbn Nedim'in Ali b. Rabben'in hristiyan olduğunu söylediği bölümü görmediği gibi daha sonra gelecek olan biyografi yazarlarını da etki altında bırakacak bir açıklama ilave ederek şöyle der:

"Bu (Ali b.) Rabben'in yahudi ilminde önceliği vardır: er-Rabben, er-Rabîn ve Rabbûn" yahudi şeriatının önde gelenlerine verilen isimlerdir ²⁰.

Daha sonra gelen biyografi yazarları Ali b. Rabben'in kitaplarına dolayısıyla da orada kendi hayatı ve babası hakkında söylediklerine ulaşamadıkları için²¹ bu yanlış düzeltme imkanı bulamadıkları gibi, modern araştırmacılar da onların yanlışlarını Ali b. Rabben'in kitapları yayınlanıncaya kadar devam ettirdiler. Özellikle XIX. ve XX. yüzyılın başındaki batılı müsteşrikler Ali b. Rabben'i müslüman olmuş bir yahudi ka-

¹⁴ Ö. Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin, Terâcimu'l-musannifin fi'l-mtübi'l-arabiyye, Mektebetü'l-müsennâ, Beyrut, t.s, VII, 106.

¹⁵ Brockelmann, GAL, Leiden Brill, 1937, Suplemanı I, 414.

¹⁶ Fuat Sezgin, GAS, Leiden E.J.Brill, 1970, Band III, 236.

¹⁷ Taberî, a.g.e, IX, 90; İbn-i Nedîm, a.g.e s. 354; İbn-i Ebî Useybia, a.g.e, I, 308-309; İbn-i Hallikân, a.g.e., IV, 243; İbn-i Kiftî, a.g.e, s.55, Zirikli, a.g.e, V, 99; Kehhâle, a.g.e, VII, 106..

¹⁸ İbn Cerîr et-Taberî, a.g.e, IX, 90; İbn Hallikân, IV, 245.

¹⁹ İbn Nedim, a.g.e, s. 354; İbn Kiftî, a.g.e, s. 155; İbn Ebî Useybia, a.g.e, I, 308-309.

²⁰ İbn Kiftî, a.g.e, s.155.

²¹ Adil Nuveyhiz, Tercümetü'l-müellif, ed-Din ved-devle, Dâru'l-afâk, Beyret, ts, s. 7.

bul etiklerinden, genel yahudî edebiyatında ve yahudî doktorlarından bahseden çalışmalarında ona yahudi biri olarak yer vermişlerdir²².

Ali b.Rabben'in babasının adının farklı okunuşu ve onun İslâm öncesi hangi dine mensup olduğu konusunda yazılanların farklı olmasının temel sebebi, babasının lakabı olan "Rabben" kelimesinin Süryanice bir kelime olup "büyüğümüz, muallimimiz"²³ anlamına geldiğini bilmeyenlerin onu başka türlü okumaya çalışmalarıdır. "Rabben" dışındaki okunuşların yanlışlığının en büyük delili bunların Rabben'in kelime anlamını vermemeleridir²⁴.

Ali b.Rabben'in İslâm öncesi dinin de yahudilik olmasında ısrar edilmesinde ki yanlışlıkta, bu kelimenin yahudîlikteki "Rabbîlerle" ilişki kurulmasından -İbn Kiftî örneğinde olduğu gibi- kaynaklanmaktadır. Rabben'in anlamını bilen biyografi yazarlarında ise ne kelimenin telaffuzunda ne de İslâm öncesi içinde bulunduğu din hakkında yanlış bir ifade yoktur²⁵.

1920'de A. Mingana tarafından yayınlanan bir makale²⁶ ile Ali b Rabben'in İslâm'ı kabul edişinden sonra kaleme aldığı ikinci eseri olan "ed-Din ved-devle" adlı eserinin varlığını ilim âlemine ilan edilir. Bu kitabın İngilizcesinin A.Mingana tarafından ve daha sonra da arapçasının yayınlaması, Ali b. Rabben'in eserlerinin gün ışığına çıkışını başlatmıştı. Bu tarihten kısa bir süre sonra ismi kaynaklarda geçmekte olan "Firdevsu'l-hikme"²⁷E.G. Brown'un teşvikleriyle M. Z. Sıddîkî tarafından, son olarak

²² Yahudî doktor olarak adının geçtiği yere örnek; Review Oriental 1841, s. 310-311; Arapça yazan yahudî yazarı olarak ise; Arap literatür d.Juden, Frankfurt, 1902, s.32 vd; Steinschneider, Lit. d.Juden, ing trc, London, 1857, s. 194.

²³ Ali Rabben'in Firdevsu'l-Hikme'ye yazdığı giriş, Berlin, s. 1.

²⁴ Max Meyerhof, Studis in Medievel Arabic Medicine Vrriorum Reprints, London, 1984, VII, 437-38 ; A. Mingana, Introduction, Book of Empireand Religion , XII.

²⁵ Adil Nuveyhiz'in İbn Ebî Useybia'dan iktibas ettiği şu parça onun "Rabben" in ne anlama geldiğini bildiğini göstermektedir. İbn Ebî Useybia, İbn Dâye olarak bilinen Yusuf b. İbrahimden şöyle nakleder: "...sonra bir gün, vefatından kısa bir süre Me'mu'nun karagahından gelen Cebraîl b. Bahtışucu'n yanına gittiğimde, Galien'in teşrih konusundaki kitaplarından bir kısmını tercüme eden Huneyn de yanımdaydı. Cebraîl ona övücü sözler söyleyerek şöyle diyordu:

Ey Rabben-ki onun anlamı muallim demektir..." İbn. Ebî Useybia, a.g.e, I, 258-259.

²⁶ A. Mingana, A Semi-Official Defenc of İslâm, J.R.A.S, London, 1920, s. 481.

²⁷ Ebul-Hasen Ali b. Sehl b. Rabben at -Taberî, Firdevsu'l-hikme, (yay. M.Zubeyr Sıddîkî) Matbâi Afitâb, Berlin, 1928.

da "er-Red alen-nasârâ"sı 1959'da A.Halife ve W. Kutsch tarafından tahkik edilerek yayımlandı²⁸.

Ancak kitaplarının yayınlanmasından sonra bizzat kendi ifadelerine başvurularak hakkında tekrarlanıp duran bir takım yanlışlıklar düzeltilebilmiştir.

Ali b. Rabben Fidevsu'l-hikme adlı kitabının girişinde babasından bahsederken, babasının edebiyat ve matematiğe vakıf, tıp ve felsefe kitaplarına nüfuzu olan biri olduğundan bahsederek şöyle der :

"O tıbbî atalarının mesleğine tercih ederdi. Ancak bunu övünç ve kazanç sağlamak maksadıyla değil dinî ve manevî açıdan tatmin olmak için yapardı Bundan dolayı da kendisine "Rabben" lakabı verilmiştir ki, bunun anlamı "büyüğümüz ve muallimimiz"dir²⁹.

Ali b. Rabben'in bu ifadesiyle babasının lakabının yahudîlikle alakalı olmadığı teville gerek kalmayacak bir şekilde kesinlik kazanmış oluyordu. İslâm öncesi içinde bulunduğu din hakkında ise hem ed-Din'de hem de er-Redd'e çok net ifadeler vardır. er-Red'din girişinde kitabın yazılış sebebini açıklarken şöyle der:

"Geçmişim beni, hristiyanlıktan ayrılışımın sebebini hristiyanlara nasihat olmak üzere bu kitabı yazmaya sevketti. Tâ ki onlardan veya başka herhangi biri ömrümün yetmiş yılını geçirdiğim hristiyanlığı terkedip hanîf İslâm'a geçişimin dinim karşılığında dünyalık satın almak için yaptığımı ya da elde edeceğim makamla gururlanmak için yaptığımı söylemesinler diye ..."³⁰ ed-Din ved-devle'de ise bir çok yerde islâm'dan önceki dinin hristiyanlık olduğunu ve ondan ayrıldığını ifade eder³¹.

Ancak az sonra Ali b. Rabben'in hayatını anlatmaya başladığımızda göreceğiz ki, kitaplarının yayınlanmasıyla birlikte hayatı hakkındaki yanlışların bir kısmı düzeltilmiş olmasına rağmen yine de elimizde bulunan bilgilerle hayatını tam olarak ortaya koymakta oldukça zorlanacağız.

²⁸ Taberî ,er-Red alen-nasârâ (thk ve nşr, A. Halife, W. Kutsch), M.L.S.J, Tome. 39, Fasc.5, Beyrut, 2959.

²⁹ Taberî , Fidevsu'l-hikme, Mukaddime, s. 1.

³⁰ Taberî, er-Red alen-nasârâ, s. 7.

³¹ Taberî, ed-Din ved-devle, s.23,98; ing.trc. 150 ,147.

Ali b. Rabben, Taberistan'ın Merv şehrinde bu şehrin kâtiplerinden olup³² bilginler yetiştiren Suriye asıllı Nastûrî mezhebine mensup hristiyan bir ailede dünyaya gelmiş³³ daha sonra ailesiyle birlikte Taberistan'a göç etmiştir³⁴.

Doğum tarihi hakkında klasik ve kendi eserlerinde bilgi olmadığı gibi, modern araştırmacıların verdikleri bilgilerin çoğu da yanlıştır.³⁵ Doğum tarihini Sıddıkî 775-785³⁶, Meyerhof 808³⁷, Kâmil Hüseyin 770³⁸, Ulmann 195/810³⁹, Sezgin 796/810⁴⁰, ve Brockalman 192/808⁴¹ olarak tesbit ederken hayatı hakkında en son çalışmalardan birini yapan Adil Nuveyhiz Mansur'un hilafeti(753-773)'nin sonlarıyla el-Mehdî Billah'ın hilafeti (774-785)'nin başlarında olduğunu ifade eder⁴² Taberî Firdevsü'l-hikme'de şöyle der:

Ali b. Rabben'in doğum tarihini tesbitte kaynaklarda ve kendi kitaplarında kesin tarihler bulunmadığı için, ancak buralarda bulunan ve tarihleri kesin olarak tesbit edilebilen olaylar esas alınarak yaklaşık bir tarih için tahmin yapılması mümkündür.

32 Taberî'nin doğum yerinin bizim kabul ettiğimiz gibi Merv olduğunu söyleyenlerin yanı sıra Taberîstan doğumlu olduğunu söyleyenler de vardır. (M. Kürd Ali, a.g.e, s.70; İbn Ebî Useybia, a.g.e, I, 309) Merv'de doğduğunu söyleyenler on yaşında Taberîstan'a göçtüğünü ifade ederler (Schacter, a.g.e, s.168; Ulmann,a.g.e, s.119; Brockelmann, a.g.e, I, 414-415; Meyerhof, a.g.e, s. 45). Bütün bunlara rağmen Fuat Sezgin ikisinin de yani: Merv'de doğup Taberîstan'a göç etmesi veya Taberîstan'da doğmasının kesin olmadığını ifade eder. (Sezgin, a.g.e, III, 236). Aynı belirsizlik yaşı içinde söz konusudur. On yaşında Taberîstan'a göçtüğünü söyleyenlerin kesinlik ifade edebilecek bir dayanakları yoktur.

33 İbn. Ebî Useybia ,a.g.e, I, 309; Kehhale, a.g.e, VII, 106; Zirikî, a.g.e, V, 99; Brockelmann, a.g.e, I, 414-415; Georges C. Anawâtî, Polemique Apologie et Dialogue Islamö-Chrestiens, s.392; Schacter, Un Medecine Perse Du IX Siecl D'origine Chretienne, Taberî at-Taberî, s.68; Sezgin, Beitröge Zun Geschichte de Arabisch-İslamüsshen Medizine, Frankfurt, 1991, Band. IV-VII, 99-104; M. Kâmil Hüseyin, el-Mûcez fi ârihi't-tbbi's-saydalat Inde'larab, s. 392; Kürd Ali, a.g.e, s. 70; Meyerhof, Ali b. Rabben, Z.D.M.G, EITUNG, 1924 HEFT. I, 45.

35 Necip Taylan, Taberî et-Taberî, D.İ.A, İstanbul, 1989, II, 435.

36 Sıddıkî, a.g.e, s. 5.

37 Meyerhof, a.g.e,s.445.

38 Hüseyin, a.g.e, s. 392.

39 Ulmann, a.g.e, s. 119.

40 Sezgin, a.g.e, s. 233.

41 Brockalman, a.g.e, s.414.

42 Nuveyhiz. a.g.e, s. 9.

Taberî, Firdevsü'l-hikme'de şöyle der :

"Taberistan'da babamla beraber akşam duasını yaparken gökte sütuna benzer bir ateş gördüm. Aradan çok geçmeden dağların kralının durumu bozuldu ve ülkesinden çıkarıldı. Epey güçlük ve mülkünde meydana gelen noksanlıklardan sonra geri döndü"⁴³.

Bu tarihte Taberistan'ın kralı, araplara karşı mahalli reisleri ayaklandıran ve halife Mehdî'nin gönderdiği kumandanları (önce Salim Fegâni sonra Firasâ) mağlup eden Vindâd Hürmüz idi⁴⁴. Komutanların yenilmesi üzerine 167/784 yılında halife el-Mehdî büyük bir orduyu, başında oğlu el-Hâdî olduğu halde Vindâd Hürmüze karşı gönderdi. Hâdî isyanı bastırıldığı halde babasının ölümü üzerine Bağdat'a döndü. Vindâd ise dağlara kaçarak müstakil bir vaziyet aldı⁴⁵.

Hâdî'nin kısa süren halifeliğinden (169/785-170/786) sonra tahta çıkan Harûn er-Reşîd (1189/804) Vindâd'a eman verdi. Huzuruna gelen Vindâd'ı Horasan isphabadi olarak tayin etti⁴⁶.

Ayrıca Ali'nin bahsettiği ateş olayının aynısı olmasa bile, hem İbn Esîr hem de İbn Kesîr'in bahsettiği güneş tutulması olayına denk gelmesi Taberî'nin anlattığı olayın 167/784'te meydana gelmesindeki doğruluk ihtimalini desteklemektedir⁴⁷.

Yukarıda anlatılan olayların tarihleri kesin olduğuna ⁴⁸ ve Ali b. Rabben'de olayı net olarak hatırladığına göre yaş olarak çevresindeki olayların farkında olabilecek bir seviyede olması gerekir. Bu açıdan bakıldığında Ali b Rabben'in doğum tarihinin 780'den bir veya iki sene önce yani 778-779 olması gerekir⁴⁹. Zira yetmiş yaşına kadar hristiyan olduğunu sonra İslâm'ı kabul ettiğini söylemektedir⁵⁰. ed-Din ved-devle'yi ise 855'de yazdığı modern biyografi yazarları tarafından kabul edilmektedir⁵¹. ed-Din ved-devle'nin ise er-Red'den sonra yazılmış olması

⁴³ Taberî, Firdevsü'l-hikme, s. 528-519.

⁴⁴ İbn. İsfendiyâr, a.g.e, s.128; V. Minorsky, Mâzyâr, İ.A, s.429; D.G.B.İ.T, II, 211.

⁴⁵ İbn. İsfendiyâr, a.g.e, s.145; İbn. Kesîr el-Bidâye ven-nihâye, Mektebetü'l-beyrut Beyrut, 1966, I, 149; el-Kâmiy fi't-târih, dâru's-sâdir, Beyrut, 1977, VI, 75-76.

⁴⁶ İbn. Esîr, a.g.e, VI, 191-192; Minorsky, a.g.m, s.429.

⁴⁷ Taberî, Firdevs, s.518-519; İbn. Kesîr, a.g.e, V, 75-76, 149.

⁴⁸ Taberî, Firdevs. s. 18-519; İbn. Kesîr, a.g.e V, 149.

⁴⁹ Çünkü Vidâd Hürmüz olayı İbn. İsfendiyâr, İbn. Kesir ve İbn. Esîr gibi farklı kaynaklarda aynı tarihlerde verilmektedir.

⁵⁰ Taberî, er-Red, s. II9.

⁵¹ Mingana, Introduction, Book of Religion and Empire, X.

gerekir⁵². Çünkü İslâmî kaynaklar er-Red'de hemen hemen hiç yokken⁵³ ed-Dîn ved-devle'de temel İslâmî kaynaklar birincisiyle kıyaslanamayacak kadar çok ve mükemmeldir⁵⁴. Firdevsu'l-hikme'de İncil'den alıntılar bulunduğu halde İslâmî esaslardan bahsedilmemesi de Firdevsu'l-hikme'yi tamamladığını söylediği 850'de⁵⁵ müslüman olmadığını gösterir⁵⁶. Bu duruma göre ise er-Red'di 850 ile 855 arasında yazmış olması gerekir. ed-Dîn'deki İslâmî malzemenin çokluğu dikkate alındığında bunun uzun süren bir araştırma sonucu olduğu ortaya çıkar. Bunlar ve yetmiş yaşında hristiyan olduğu bilindiğinden kesin olmamakla birlikte doğum tarihinin 778-779 olması ihtimali oldukça kuvvetlidir.

Ali b. Rabben'in içinde doğduğu aile hakkında ki bilgilerimiz de bir iki kırıntıdan öteye gitmemektedir. Bunlar da babası Sehl Rabben Taberî ve amcası Ebû Zekkâr Yahya b. Nu'man ile sınırlıdır.

Taberistan'ın kâtiblik yapan bir ailesine mensup olan baba Sehl felsefe, tıp, ve astronomiden anlayan, özellikle tıpta mümtaz yeri olan bir doktordu. Atalarının mesleği olan kâtiblik yerine doktorluğu sırf manevi tatmin sağlamak için seçmişti. Bu yüzden de "öğretmenimiz, büyüğümüz" anlamına gelen "Rabben" diye isimlendirilmişti.⁵⁷ İnciller konusunda büyük bir bilgi birikimi vardı⁵⁸. Matematik ve geometrinin çeşitli dallarında âlim biriydi⁵⁹. Felsefe kitapları tercüme edebilecek kadar diğer dillere aşina olan baba Sehl Rabben Yunanca, İbrânice, Farsça, Arapça biliyordu⁶⁰.

Ali'nin aile fertlerinden bize az da olsa hakkında bilgi gelen ikinci ve son şahıs amcasıdır. Ali b. Rabben'in ed-Dîn ve'd-devle adlı eserinden

⁵² Taberî, er-Red adında bir eseri olduğundan ed-Dîn ved-Devle'de bahseder, s. 159.

⁵³ İslâmî kaynak olarak yalnızca Kurâ'n - o da dört yerde- kullanılır.

⁵⁴ Necip Taylan, Ali b Rabben, D.İ.A, II, 436.

⁵⁵ Taberî, Firdevs, Mukaddime, s. 1.

⁵⁶ Meyerhof, Taberî, a.g.e, s. 55; Sezgin, III, 237.

⁵⁷ Taberî, Firdevsu'l-hikme, Mukaddime, s.1; İbn. Ebî Useybia, a.g.e, I, s.308309; Beyhakî, Tetimme, s. 59; Bağdatlı İsmâil Paşa, a.g.e s. 669; Meyerhof, Studies in Medieval Arabic Medicine, s.1 ; Beyhâkî, Târîhu'l-hükkâm'l-islâm s.22.

⁵⁸ Beyhâkî, Tetimme, s.9; Târîhu'l-hükkâm, s. 22.

⁵⁹ Taberî, Firdevs, Mukaddime, s. İbn. Ebî Useybia, a.g.e, I, 308-309; Sezgin, a.g.e, s. 236, Ulmann, a.g.e, s.119.

⁶⁰ Taberî, Firdevs, muk, s. 1; İbn. Useybia, a.g.e, I, 308-309. Batlamyus'un el-Mecisti'sinin "eş-Şuâ ve Metârihi"nin yunanca'dan yapılan tercümenin ancak Rabben Taberî' tercümesinde bulunduğunu diğer mütercimlerin tercümelerinde bulunmadığını İbn. Ebî Useybia nakleder. a.g.e, III, 308; İbn. Kıfî, a.g.e, s. ; İbrânice ve Yunanca bilgisi için bkz. ed-Dîn, s. 131, 147, 153.

amcasının kavminin önde gelen âlimlerinden⁶¹ biri olup Irak ve Horasan'da tanınan⁶² Ebû Zekkâr Yahya b. Nu'man olduğunu öğreniyoruz⁶³. Yahya dinler, belâğat ve fesâhat sahasında bilgi sahibi⁶⁴, cédelde ise usta birisidir⁶⁵. "er-Red alâ ehli'l-edyan" adıyla yazdığı ancak günümüze kadar gelmeyen bir kitap sahibi olan Yahya'nın yetiştirdiği talebeleri de vardı⁶⁶. Ayrıca babası gibi amcası da doktordu⁶⁷.

Diğer aile fertleri hakkında bilgimiz olmamasına rağmen ailenin kültür düzeyinin yüksekliğini anlayabilmemiz için bu iki örnek bile yeterlidir.

Ali'nin eğitimini bizzat babası üzerine almış ve küçüklüğünden itibaren onu yetiştirmeye başlamıştı⁶⁸.

Babasından tıp, geometri, matematik, felsefe, astronomi, Süryanice, İbranice ve Yunanca öğrendi⁶⁹. Ondan aldığı bu temel eğitimi diğer hocalarının ve amcasının yardımıyla tamamladı. Bilhassa tıp konusunda babasının yolunu takip ederek bunda ilerlemiş, Suriye ve diğer bölgelerden münhasıran tıp konusunda yazılmış kısa eserleri okuyarak tıpta yetkin bir hale gelmişti⁷⁰.

Taberistan'daki eğitimini tamamlayan Ali b. Rabben, gençliğini geçirdiği Merv'den, Ebû Mûsâ Muhammed el-Emîn'in öldürüldüğü 198/813 yılında oradan ayrılarak Irak'a gitti⁷¹. Ali b. Rabben otuz

61 Taberî, ed-Dîn, s. 98.

62 Taberî, a.g.e, 189.

63 Taberî, a.g.e, 189.

64 Taberî, a.g.e, s. 98.

65 Ali b.Rabben, a.g.e, s. 189.

66 Taberî, a.g.e,s. 195. İbn Nedîm eserinde tek bir yerde ve yazarından bahsetmeksizin aynı adla bir kitaptan sadece ismen bahseder. Fihrist, s. 204.

67 Mingana Introduction, a.g.e, s. XV. Mingana, Taberî'nin amcasının hakkınada kaynaklarda bilgi bulunmadığını ancak Ebû Zekkâr Yahya b. Nu'man'ın Me'mûn Mutasım Wasık ve Mûtevekkil'in doktoru olan Zekerıyya Yahya b. Mâsiveyh ile aynı kişi olabileceğini söylemenin olaylara uygun düşeceğini ifade eder. a.g.e, s. XV.

68 Taberî, Firdevs, muk, s.1.

69 Siddikî, a.g.e, s. 7; M. K. Hüseyin, a.g.e, s. 392; Adil Nüveyhiz, a.g.e, s. 12; Schacter, a.g.e, s. 168; Mingana, Semi-Official Defens of Islam, J.R.A, s. 486.

70 Taberî, Firdevs, muk, s.1; Seyyid Hüseyin Nasr, İslâm ve Bilim (trc.İlhan Kutluer), İnsan Yayınları,1989, s. 176.

71 Taberî bunu şöyle anlatır: Abdullah el-Me'mûn (Emîr'l-mü'minîn) Merv'deyken, güneş yuvarlağının üçte biri kadar olan bir kırmızılık ortaya çıktı ve üç gece kadar kaldı. Kısa bir süre sonra kral (Ebû Mûsâ Muhammed em-Emîn) ve veziri

yaşındaydı ve baba Sehl Taberî hayatta değildi⁷². Tıp konusunda büyük bir birikimi olan Taberî burada doktorluk yapmaya başladı. Doktorluk yaptığı günlerde Şamlılar, Yunanlılar ve Hindlilerin önemli tıp kitaplarını mütâala ederek kadîm tıp birikimini kendinde topladı. Bunları okurken tıp talebeleri için başvuru kaynağı olabilecek bütün -eski ve yeni- eserlerdeki bilgileri içeren "câmi" bir eser telif etmenin gerekli olduğunu düşünerek Firdevsu'l-hikme'nin telifine başladı⁷³.

Irak'tayken Harûn er-Reşid tarafından Horasan İspahbad'ı nasb edilen Vindâd Hürmüz ölünce yerine oğlu Mâzyâr b. Karin geçti⁷⁴. Ancak Bovendî Şehriyâr tarafından Me'mûn'un yanına gönderilen Mâzyâr'ın toprakları Şehriyâr b. Şarvin tarafından elinden alındı. Amcası Vindâd Ümmid b. Vindâd'ın yanına sığınmış olmasına rağmen amcası onu Şehriyâr'a teslim etmiş o da kaçarak Me'mûn'a sığınmıştı. Orada müslüman olarak Muhammed adını alan Mâzyâr, Şehriyâr'ın ölümünden sonra 210/224'de Taberistan'a döndü. Şehriyâr'ın oğlu Şâpur'u öldürerek dağlık bölgeyi hakimiyeti altına aldı. Mûsâ b. Hafs b. Ömer b. Alâ'nın Şarvin dağını ele geçirmesine yardım etmesi üzerine ⁷⁵ Me'mûn onu ispahbad rütbesi ile Taberistan, Ruyan ve Dunbâvân'a vali tayin etti⁷⁶.

Firdevsu'l-hikme'nin telifi ile meşgul olduğu sırada Mâzyâr b. Karin'in Taberistan'a vali olarak tayin edilmesi (210/825) Taberî'nin hayatının akışını değiştirdi. Irak'taki doktorluk hayatını bırakan Taberî Mâzyâr'ın kâtibi oldu⁷⁷. Burada kitâbetin inceliklerini öğrenen⁷⁸ Ali b. Rabben,

öldü, bende Irak'a gittim. Firdevs, s. 519. Me'mûn'un bu tarihlerde Merv'de bulunduğu hakkında bkz. İbn. Cerîr et-Taberî, a.g.e, X, 124; D.G.B.İ.T, II, 172.

⁷² Sıddıkî, a.g.e, s. 8; Rıza İnzâbî Nîrâd , a.g.e, II, 525; M.Kâmil Hüseyin, a.g.e, s. 392; Adil Nüveyhiz, a.g.e, 12-13.

⁷³ Taberî, a.g.e, s. 2; Sıddıkî, a.g.e, s. 8; Nüveyhiz, a.g.e, s. 12; M.Kâmil Hüseyin, a.g.e, s. 392.

⁷⁴ İbn. İsfendiyar, a.g.e, s. 145; Minorsky, a.g.m, 74. cüz, s. 429; İbn. Cerîr et-Taberî, a.g.e, IX, 97.

⁷⁵ Minorsky, İ.A, 74. cüz, s. 429.

⁷⁶ Taberî, Firdevs, s. 42; Sıddıkî, a.g.e, s. 9; Meyerhof , Taberî at-Taberî, a.g.e, s. 42; Minorsky, a.g.m, İ.A, 74. cüz, 429.

⁷⁷ Taberî, Firdevs, s. 2; İbn.Nedîm, a.g.e, s. 354; Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, IV, 16; Rızâ İnzâb Nîrâd a.g.e, II, 385; Kürd Ali, a.g.e, s. 70; Kıftî, a.g.e, s. 155; Hayreddiîn Ziriklî, a.g.e, V, 99; İbn. Ebi Useybia, a.g.e, I, 309; M. Kâmil Hüseyin, a.g.e, s. 392; Sıddıkî, g.e, s. 8-9 ; Meyerhof, a.g.m, s. 1; Sezgin, a.g.e, III, 237; Ulmann, a.g.e, s. 120; Nüveyhiz, a.g.e, s. 21-13 .

⁷⁸ Rızâ İnzâbî Nîrâd, a.g.e, II, 545.

hikmet okumayı devam ettirdiği gibi⁷⁹ Irak'ta telifine başladığı Firdevsu'l-hikme adlı çalışmasını kâtipliği zamanında dinlenme anlarında devam ettirir⁸⁰. Kitabı için vakit bulamadığından yakınıdır. Tam bunun için uygun vakit bulduğunda ise ülkesini terketmesine sebep olan olay meydana gelir.⁸¹

Me'mûn'un ölümünden sonra (218/833) kendisini bağımsız bir hükümdar olarak kabul eden Mâzyâr, Mu'tasım'ın saltanatının (833/842) altıncı senesinde açıktan açığa mücadeleye girer⁸². İrtidât ettiği söylenen isyancılar Bâbek, Ali Mazdek ve Haydar b. Kâvus ile halifeye karşı birleşen Mâzyâr için Mu'tasım, Horasan valisi ve komutanı olan Abdullâh b. Tâhir ve başında el-Hasan'ın bulunduğu kendi ordusunu gönderdi. Mâzyâr kardeşi Fuhyâr b. Karin'in kendisine ihanet etmesiyle yakalanarak 224 yılında Samerra'ya götürüldü. Orada Afşin'le yüzleştirildi; sonra kırbaçlanarak öldürüldü⁸³.

Mâzyâr, kendisi için artık kurtuluş ümidi kalmadığını anlayınca önde gelen memurları olan polis müdürü İbrâhim b. Mehrânî, kâtibî olan Ali b. Rabben en-Nasrânî'yi, haraç toplayıcısı olan Şazân b. el-Fadl'ı ve ehl-i Seh'l'den olan Yahya b. er-Ravzabihâr Cehbeze'yi çağırarak onlara şöyle dedi :

"Araplar ülkemize girdiler; haremleiniz, evleiniz ve mallarınız tehlikede. Size saldırmaları hoşuma gitmez. Kendiniz için onlardan eman isteyin!" Bu konuşma üzerine gidip kendileri için eman istediler ve istenilen eman onlara verildi(224)⁸⁴.

⁷⁹ Kiffî, a.g.e, s. 155.

⁸⁰ Taberî, Firdevs, s. 2.

⁸¹ Taberî, Firdevs, s. 2. Taberî'nin kitabını yazmak için uygun zaman bulmasını Sıddıkî, vergi toplamak için görevlendirilmesi olduğunu söyler. a.g.e, s. 9.

⁸² Belâzûrî, Futûhu'l-büldân (trc. Mustafa Fayda) Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 487; Minorsky, a.g.m, II, 430; Meyerhof, a.g.m, s. 42.

⁸³ Belâzûrî, a.g.e, s. 448; İbn. Cerir. a.g.e, IX, 90; İbn. Esîr, a.g.e, IX, 289-290; Brockelmann, a.g.e, s. 42 Minorsky, a.g.m, İ.A, II, 431.

⁸⁴ İbn Cerîr et-Taberî, a.g.e, I, 90; İbn Esîr, a.g.e, VI, 499. Ali b. Rabben, Firdes'te bu tarihlerde Ferğana'da meydana gelen ve orayı yerle bir eden bir depresden bahseder. s.519. Bu depresin hangi tarihte olduğunu ise Gerdizi'den nakleden Barthold'dan, Feğana'da 224/839'da büyük bir depresin meydana geldiğini öğreniyoruz. Berthold, Moğol İstilasına Kadar "Türkistan"(trc. H. Dursun Yıldız), T.T.K Yayınları, Ankara, 1990, s. 226; Sezgin, a.g.e, s. 237.

Taberistan'dan Rey'e gelen Ali b. Rabben burada daha önce bıraktığı doktorluk mesleğine geri döndü⁸⁵. Oradan Irak'a giderek Sürremenrea'da oturmaya başladı⁸⁶. Kitab yazmak için bulamadığından yakındığı vakti ikinci bir kez daha bulduğun da ise Meliku'l-'azam(Mu'tasım) tarafından saraya çağırıldı⁸⁷. Ve dıvan-ı inşa⁸⁸memur olarak tayin edildi.⁸⁹

Ali b. Rabben, Mu'tasım zamanında doktor olarak pek fazla tanınmaz. Mu'tasım'ın 842'deki vefatından sonra görevinden ayrıldı. Mu'tasım'ın ölümüyle onun yerine geçen Ebû Cafer Harun el -Vâsık'ın 847'deki ölümüne kadar altı yıl Sürremenrea'da kaldı⁹⁰. Bu arada ne yaptığına dair elimizde bir bilgi yoksa da, boş zaman bulamadığı için tel'ifine devam etmediği Firdevsu'l-hikme'ye malzeme topladığını ve Irak'a donduğünde yeniden başladığı doktorluk mesleğine devam ettiğini düşünmek uygun olacaktır. Ali b. Rabben çalışmalarını Mütevekkil devrinde de devam ettirdi ve uzun yıllarını alan eseri Firdesu'l-hikme'yi Mütevekkil'in hilafetinin üçüncü yılında (235/850) tamamladı⁹¹.

Ali b. Rabben kendisinin hristiyan olduğunu ve yetmiş yılını geçirdiği bu dinden İslâm'a geçtiğini ifade eder⁹². Ancak bütün klasik biyografi

85 İbn Ebî Useybia, a.g.e, I, 133; M. Kamil Hüseyin, a.g.e, s. 392.

86 İbn Ebî Useybia, a.g.e, I, 308; Meyerhof, a.g.e, s. 392.

87 Ali b. Rabben, Firdevs, s. 2.

88 "İslâm devletlerinin ilk dönemlerinde devletin gizli ve önemli işlerini doğrudan doğruya halifeye bağlı olarak çalışan katibler görürlerdi. Abbasiler, bu tür işlerin görülmesi için de ayrı bir daire kurdular. Vezirlerin yönetimi ve denetimi altında çalışan bu daireye "dıvan-ı inşa" adı verilirdi. Devletin gizli işlerinin görüldüğü bu dıvan, gelen- giden resmî belgelere bakan iki daireden oluşmaktaydı. Dıvan-ı inşa, halife ile diğer devletler arasındaki yazışmaları yürütmüş ve halifeye gönderilen dilekçelerin gereğini yerine getirmiştir". Şükrü Karatepe, Osmanlı Siyasî Kurumları (İlk Dönem), İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, II. Baskı, s.44.

89 İbn İsfendiyar, a.g.e, s. 43, Buradaki Meliku'l-'azam'ın kim olduğunu ve dolayısıyla Taberî'nin Abbasî sarayına giriş tarihinin ne olduğunu Firdevs'teki şu sözlerinden anlamaktayız.

90 Sürremenrea'da iken Harun zamanında, akşamdan sonra doğu tarafında gökte, kitap satırına benzer bir iz bırakarak Cürbiya'ya düşen bir yıldız gördüm. Bu olaydan sonra Harun kendisine acı veren bir hastalık sebebiyle öldü. Taberî, Firdevs, s. 519.

91 "Allâh'ın o (Fidevsu'l-hikmeyi) nu Sürremenrea şehrinde tamamlamama izin verdiği vakti, el-Adlu'l-müeyyedu'l-vehhâb Ca'ferel-İmâm el-Mütevekkil Ale'llâh Emîru'l-mü'nîn'nin hilafetinin üçüncü senesidir". Taberî, Firdevs, s. 2.

92 Taberî , er-Red, s. 119, ed-Dîn, s. 98.

eserleri, Ali'nin Mu'tasım zamanında onun yol göstermesiyle İslâm'ı kabul ettiğinde ittifak halindedirler⁹³.

Gerçeğin -Mutasım devrinde islâmı kabul ettiği- kendi kitaplarının yayınlanması ve buralardan elde edilen bilgilerin ışığında yazılan makaleler ortaya kondu.

Bu bilgilere göre Ali b Rabben, Mütevekkil devrinde ve o'nun teşvikiyle İslâm'ı kabul etmiştir⁹⁴.

Ali b. Rabben'in İslâm'a el-Mütevekkil devride onun davet ve teşvikiyle girdiği kesin olmakla birlikte, İslâm'ı kabul ettiği tarih belli değildir. Klasik biyografi kitaplarında İslâm'a girdiği tarih hakkında bilgi yoktur. Modern biyografi yazarlarından Sezgin 240/855, Ulmann 850'lili yıllar, Meyerhof ve Mingana 240/855, Brockelmann 855, Bouyges ise 224-234/838-842'de islâm'ı kabul ettiğini ileri sürerler⁹⁵.

Müslüman olma tarihini tesbitte göz önünde bulundurmanız gereken esas kriterler şunlardır:

- a) 778-780 yılları arasında doğdu,
- b) Yetmiş yaşında⁹⁶, Mütevekkil (847-861)devrinde islâm'a girdi⁹⁷.
- c) Firdevsu'l-hikme'yi 850'de tamamladı⁹⁸.
- d) İslâmî kaynaklar açısından oldukça yetkin olan ed-Din ve'd-devle'yi 855'de⁹⁹ halifenin teşvikiyle yazdı.
- e) Firdevsu'l-hikme'nin içinde islâm inanç esaslarıyla ilgili bilgi yoktur¹⁰⁰.

⁹³ İbn. Nedîm, a.g.e s. 354; İbn. Ebî Useybia, I, 309; İbn. Kıfî, a.g.e, s. 155; İbn Hallikân, a.g.e, IV, 245; Ziriklî, a.g.e, V, 99; İsmail Bâşa, a.g.e I, 669.

⁹⁴ Taberî bunu ed-Dîn'de şöyle anlatır:

"Şükürüm, önce beni hidâyete erıştirdiği için Allâh'a sonra-İslâm'ı bana câzip hale getirerek beni ona davet eden (cennet nimetleriyle) beni teşvik eden, (cehennem azabıyla) beni korkutan, bunu bütün insanların iyiliği için yapıp karşılığını ise yalnızca Allâh'tan bekleyen-kulu ve halifesi olan, Emîri'l-mü'minîn Ca'fer el-Mütevekkil alellâh'adır. Allâh ömrünü uzun etsin (s.55).

⁹⁵ Sezgin, a.g.e, III, 237; Ulmann, a.g.e .s. 120; Brockelmann, a.g.e, I, 415; Meyerhof, Taberî at-Taberî, a.g.e, s. 59; Bouyges, Nos Informations Sur Aliyat-Tabarî, M.S.U.J, II, 82/16.

⁹⁶ Taberî, er-Red, s 119.

⁹⁷ Taberî, ed-Dîn, s.210.

⁹⁸ Taberî, Firdevs, s. 2.

⁹⁹ Taberî, ed-Dîn, s. 209.

Bütün bu bilgiler esas alındığında islâm'a giriş tarihinin yinede çok kesin olmamakla beraber- Firdevs'i bitirmeden az önceye götürülerek 849-850 arasında bir yerde gerçekleştiğini söylemek uygun düşmektedir.

Kendisine ithaf ettiği¹⁰¹ Firdevs'deki tıbbî, hikmet ve dillere âşinâlığı ile¹⁰² kısa sürede el-Mütevekkil'in gözdesi haline geldi. Mütevekkil'in nedimi ve özel doktoru oldu¹⁰³. Emîru'l-mü'minin'in mevlâsı lakabına lâayık görüldü¹⁰⁴.

Ali b Rabben islâm'ı kabulüyle birlikte elde ettiği makam ve mansıb sebebiyle hristiyanlığı terkettiğini düşünecek olan Nastûrî cemaatına -ki o bu cemaatin önde gelenlerinden biridir-yetmiş yıl içinde bulunduğu hristiyanlığı elde ettiği bu şeyler karşılığında terketmediğini, araştırmaları sonucunda islâm'ı din olarak kabul ettiğini ifade eden kitabı olan er-Redd'i kaleme almadâ kendini zorunlu hisseder¹⁰⁵.

el-Mütevekkil'in hilafete geçmesiyle Me'mun'un başlattığı, Mu'tasım ve Vâsık devrinde fikrî, siyasî ve dinî sahalarda devam ettirilen devlet politikası değişmeye başladı.¹⁰⁶Bu dönemle birlikte ehl-i sünnet dışındaki mezheplere-başta mu'tezile olmak üzere müsamaha gösterilmemiş ve özellikle Ali evlâdına karşı oldukça sert bir tavır takınılmıştı¹⁰⁷.

İslâmî firkalara karşı böyle davranan birisinin tebayı oluşturan zimmîlere karşı olumlu bir tavır takınması ise mümkün değildir¹⁰⁸.

Mütevekkil'in hilafete çıkışının üçüncü yılında (235/849), çıkardığı bir fermanla, zimmîlerin giyecekleri elbiselerin taşınması gereken özelliklerden, binecekleri hayvanların türü ve eğerlerin şekline, yeni yaptıkları kiliselerin yıkılmasına, devlet dairelerinde istihdamlarına son verilmesine ve

¹⁰⁰ Meyerhof, Taberî at-Taberî, 55; Sezgin, III, 238.

¹⁰¹ Meyerhof, Taberî, a.g.e, s. 55; Kürd Ali, a.g.e, XXVII/XXVIII, 305.

¹⁰² Meyerhof, a.g.m, s. 55.

¹⁰³ İbn.Nedîm, a.g.e, s.354; Kıfî, a.g.e., s.155 Sıddikî, a.g.e, s. 8;Sezgin, a.g.e, I II, 273;

¹⁰⁴ Taberî, ed-Dîn, s. 23; Hitti, a.g.e, I, 558-559; Taylan, a.g.m, D.İ.A, II, 435; Kürd Ali, a.g.e, XXII/7-8, 305.

¹⁰⁵ Ali b. Rabben, er-Red, s. 119.

¹⁰⁶ B.G.İ.T, II, 231.

¹⁰⁷ M. Watt, İslâm Düşüncesi'nin Teşekkül Devri (trc.E. R. Fıglalı), Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 223-224.

¹⁰⁸ Zeydan, a.g.e., IV, 234.

çocuklarının eğitimine kadar bir çok konuda düzenlemeler yapar¹⁰⁹. Yazdığı bir mektupla bunları bütün belde yetkililerinden uygulamalarını ister¹¹⁰.

Valilerine yazdığı bu mektubda Mütevekkil "Allâh'ın İslâmı ve müslümanları diğer din sahiplerine üstün kıldığını söyleyerek, İslâm'ın ve müslümanların diğer dinlere ve din sahiplerine olan üstünlüklerini âyetlerden iktibaslarla delillendirmeye çalışır¹¹¹.

Halifenin gayr-i müslimlere ve özellikle hristiyanlara karşı bu tutumunda -yani islâm'ın diğer ilâhî olarak kabul edilen dinlere karşı üstünlüğünü ve Hz. Peygamberin yüceliğini bizzat onların ilâhî olarak kabul ettikleri kitaplarında vadedildiği ve övüldüğü hususunda- onu destekleyecek bilimsel bir çalışmanın yapılması Ali b. Rabben'in islâm'ı kabul etmesiyle mümkün hale gelir.

Halife Mütevekkil'in de destekleriyle Ali b. Rabben dördüncü kitabı olan ed-Dîn ve-devle'yi telif eder¹¹². Bu eser her ne kadar ağırlıklı olarak ehl-i kitâbı hedef alıyor görünse de Zerdüştlük, Brahmânizm gibi dinlerin de inançlarının temelsiz ve geçersiz olduklarını göstermeye çalışır¹¹³.

Bu tarihten itibaren vefat tarini de dahil olmak üzere Ali b. Rabben hakkında ne klasik kaynaklar ne de modern biyografiler -spekülatif de olsa- bilgi vermezler. ed-Dîn'i yazdığı tarihi söyledikten sonra bu kaynaklar vefat tarihi hakkında bir takım tahminler ileri sürmektedirler.

Klasik kaynaklarda zikredilen ve ancak şu ana kadar yayınlananlar arasında en son tarihli olan ed-Dîn ve'd-devle için kabul edilen yazılış tarihi 241/855'dir. Diğer kitaplardan bir kaç dışında geri kalanlar bulunamamıştır. Dolayısıyla onların yazılış tarihlerini göz önüne alarak bir

¹⁰⁹ bn Kesîr, a.g.e., V, 52; İbn. Esîr, a.g.e, X, 313-314; İbn. Cerîr Taberî, a.g.e., IX, 175-175; Zeydan, a.g.e., V, 234-235; Hitti, a.g.e., I, 542543.

¹¹⁰ Esîr, a.g.e., VII, 52; İbn Kesîr, X, 314; İbn. Cerîr Taberî, a.g.e., V, 176-177.

¹¹¹ İbn. Cerîr Taberî, a.g.e., IX, 174-176.

¹¹² Taberî Firdevsu'l-hikme'de , "Şişmanlamak, zayıflamak ve şehveti harekete geçirme " hakkındaki bölümde isteyen el-İzâh mine's-semân ve'l-huzâl ve teheyycü'l-bâh ve ibtâluhu" adlı kitabına baş vurabileceğini ifade eder. Bu da onun Fidevsu'l-hikme'den önce en azından bir kitap telif ettiğini gösterir. (s.113).

¹¹³ Ali b Rabben. ed-Dîn, s. 183; Mingana, A semi-Official Defence of İslâm, J.R.A.S., s .484; Franz Taeschner Orient Christionnus, Ser XI-IX, Leipzig, 1934, s. 3; George Anawati, a.g.e., s.392; G. Graf, Geschichte de chritlichen arabischen literatür, Eister Band, Die Nebesetzungen, Vol. 118, Studies Testi Citta del Vaticano, 1944, s. 44; Meyerhof, a.g.e.,s. 55;Hitti, I, 543.

şey söylemek de mümkün değildir. Ayasofya'da 3724 numarayla kayıtlı bir mecmuada yer alan "Kitâbu'l-lü'lü" nün ön sözünde halifeye uzun ömürler dilemektedir. Bu kitabın ne zaman yazıldığına dair her hangi bir bilgimiz olmamasına rağmen, girişde yazdıklarından eseri islâm'ı kabulünden sonra yazdığı anlaşılmaktadır¹¹⁴.

Ölüm tarihinin 855'den sonra olduğu hemen hemen bütün biyografi-klasik, modern- yazarları tarafından kabul edilir¹¹⁵. Ancak kesin olmamakla beraber Ulmann 240/855, Brockelmann 240/855'den az sonra, Ziriklî 247/861, Sezgin, 250/864, Mingana 865 civarı ve Nüveyhiz 250/864 olarak zikreder¹¹⁶.

Bu tarihlerden -eserlerinin çoğunu islâm'a girdikten sonra yazdığı kabul edilirse- kabule şayan olanlar halife Mütevekkil'in öldürüldüğü tarih olan 247/861 ve ondan sonra olanlardır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, hem klasik biyografi yazarlarının hakkında fazla bilgi vermemeleri hem de eserlerinin bulunamamış olması ölüm tarihi hakkında yukarıdakilerden fazlasını söylemeyi ve kesin olarak şu tarihte ölmüştür demeyi engellemektedir.

Ali b. Rabben'in ölüm tarihi 247/861'den sonra olunca da kısık kaynaklar tarafından zikredilen¹¹⁷ ve 251/865 'de doğan Muhammed Zekeriya er-Râzî'ye önce 813'de, daha sonra da 839'da geldiği Rey'de öğretmenlik yapmış olmasının da mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur.

II-ESERLERİ

Ali b. Rabben'in eserleri hakkındaki bilgiler, hayatı hakkındaki bilgilere nazaran daha fazla olmasına rağmen ondaki karışıklıklar aynen eserlerinde de yaşanır¹¹⁸. O'na ait olan olan er-Red Alen-nasârâ¹¹⁹ ve ed-Dîn ve'd-devleyi¹²⁰ hiç bir biyografi eseri zikretmez¹²¹. Bunun yanı sıra Firdevs'den

¹¹⁴ Taberî, Ayasofya, 3724, 238b.

¹¹⁵ Ziriklî, a.g.e., V, 99; Sıddıkî, a.g.e., s. 8; Mingana, A semi- Official, J.R.A.S., s. 483 Ulmann, a.g.e., s.120; Sezgin, a.g.e., III, 237; Brockelmann, a.g.e., I, 415; Nüveyhiz, a.g.e., s. 17.

¹¹⁶ Ulmann, a.g.e., s. 120; Brockelmann, a.g.e., I, 415; Ziriklî, a.g.e., V, 99; Mingana, a.g.e., s. 487; Sezgin, a.g.e., III, 237; Nüveyhiz, a.g.e., s. 18.

¹¹⁷ İbn. Ebî Useybia, a.g.e., III, 309; Kıfî, a.g.e., s. 255; M. K. Hüseyin, a.g.e., s.309; Kürd Ali, a.g.e., s. 70; Ziriklî.

¹¹⁸ Sıddıkî, Firdevs, muk, s. X

¹¹⁹ Bouyges, Der İslâm, 1935, XXII, 120-121; Şehîd Ali Paşa, 1628; Er-Red Ale'n-nasârâ (yay.A. Halife, W. Kutsch), M.L.S.J., XXXVI/V, Beyrut, 1959.

¹²⁰ Mingana, A-semi -Official Defence of İslâm, J.R.A.S, London, 1920, s. 481.

ayrı olarak zikredilen Bahru'l-menâfi, Künnâşu'l-hudra¹²² ve Baru'l-fevâid¹²³ müstakil birer eser olarak kaynaklarda gösterilmiş olmasına rağmen ayrı birer eser olmaktan ziyade Firdevs'in diğer isimleri olduğu açıktır.

Ali b. Rabben Firdevs'in adından bahsederken şöyle der:

Bu "Künnâş'ın ismi Firdevsu'l-hikme, lakabı ise Bahru'l-menâfi'dir"¹²⁴

Muhtemelen Ali b. Rabben'in Firdevs'e sıfat ve lakap olarak zikrettiği Künnâş ve Bahru'l-menâfi' müsakil birer eser kabul edildiği gibi Bahru'l-menâfi'de tahrife uğrayarak Bahru'l-fevâid haline gelmiştir.¹²⁵

Ali b. Rabben'in bir çoğu tıp sahasında¹²⁶ olmak üzere on beş kitabının adını ismen bilmekteyiz. Ancak bunlardan Firdevsu'l-hikme, er-Red ale'n-nasârâ ve ed-Dîn ve'd-devle'nin neşirleri yapılmış, diğer eserlerinden ise yalnız "Kitâbu'l-lü'lü"¹²⁷ve "Kitâb-u hıfzu's-sıhha'nın"¹²⁸ ise yazma nüshaları bulunmuştur.

Bu on dört eserin neler olduğunu ise ancak ismen bir kısmını da muhteva olarak Firdevs -kitabın kendisi yayınlanıncaya kadar olduğu - gibi biyografi kitaplarının taranması sonucu öğrenebiliyordu.

1- Firdevsu'l-hikme¹²⁹

İslâm tıbbının en önemli ve en eski kaynaklarından biri olan bu eserine müellif Irak'a ilk geldiği 198/813¹³⁰ tarihinden sonra başlar. Araya giren meşgalelerden vakit bulamadığı için Mütevekkil'in hilafetinin üçüncü

121 Sıddıkî, a.g.e., s. X.

122 İbn. Nedîm, a.g.e., s. 354; İbn. Ebî Useybia, a.g.e., I, 309; İbn. Kıfî, a.g.e., s. 155; Ziriklî, a.g.e., V, 99.

123 İbn. İsfendiyâr, a.g.e., s. 80.

124 Taberî, Firdevs, s. 8.

125 Sıddıkî, a.g.e., muk., s. X; Nuveyhiz, a.g.e., s. 19.

126 Taylan, a.g.m., D.İ.A., II, 435.

127 Sezgin, a.g.e., III, 239; Ayasofya, kayıt no. 3724, 236b-246.

128 Sezgin, a.g.e., III, 239; Oxford, Bodl. Marsh, 423/1, 1-53.

129 İbn Nedîm, a.g.e., s. 354; İbn Ebî Useybia, a.g.e., I, 155; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 49-50; İbn Hallikân, a.g.e., IV, 245; İbn Kıfî, a.g.e., s.155; Beyhâkî, a.g.e., s. 22; Ziriklî, a.g.e., V, 99; Kehhâle, a.g.e., VII,1 06 ; Brockelmann, a.g.e., I, 415; Sezgin, a.g.e., III, 239; E.G. Brown, La Medecine Arap (Arabian Medecine) Fransızca bsk., Fransa, 1933, s. 44,74-75.

130 Taberî, Firdevs, s. 519.

yılında 850'de ancak tamamlayabilir¹³¹. Arkasından kitabı Süryanice'ye tercüme eder¹³².

Kitap genel başlıklar olarak yedi neve', her nevi de altmış bab ihtiva eden otuz makaleye ayrılmıştır¹³³.

Yunan, hind ve arap tıbbına ait yazılı ve şifahî kaynaklardan derlenen eser Aristo tıbbına ve mantığına uygun olarak telif edilmiştir¹³⁴.

Yunanca kaynakları arasında başta Hipocrates olmak üzere Galien (Calinos) ve diğer yunan tabiplerinin kitaplarıyla Aristoteles ve onun gibi aynı zamanda tıp konusunda yazan filozoflarla Fisagor'dan da alıntılar vardır¹³⁵.

Hind tıbbının kaynakları arasında bulunan Charaka, Susrada, Nidana ve Ashtan gahradanya'dan ise özet alıntılar yaptığı gibi ayrıca kitabın son kısmını ise tamamen Hind tıbbına ayırmıştır¹³⁶.

Arap tıbbı olarak kendi muasırları olan Schachter ve Meyerhofun ilişkide bulunduğunu söyledikleri Yuhanna Bar Mâsiveyh ve Huneyn b. İshâk'ın eserlerinden de oldukça çok yararlanmışır¹³⁷. Taberî, Huneyn'in eserlerini kullanmakla beraber, Grekçe eserlerin Huneyn tarafından Arapçaya yapılan tercümelerini değil de Süryaniceye yapılan tercümeleri kullanmıştır¹³⁸.

Yedi neve ayırdığı kitabının birinci nevine yazar, kitabın adını, nisbetini, yazılış sebebini, hangi kaynaklardan derlediğini anlatarak başlar. Madde, şekil, keyfiyet, kemmiyet, tek ve birleşik mizactan, değişimden, oluş (kevn) ve yok oluştan (fesad), tabiatta eşyanın oluşumundan, yörüngelerin fiilinden, havada meydana gelen renklerden kara, deniz ve hava hayvanlarının oluşumundan bahseder.¹³⁹

¹³¹ Taberî, Firdevs, s. 1; E. G. Brown, a.g.e., s. 43.

¹³² Taberî, a.g.e., s. 8.

¹³³ bn. Nedîm, a.g.e., s. 354; İbn. Ebî Useybia, a.g.e., I, 309; İbn. Kifî, a.g.e., s. 153; Meyerhof, a.g.e., s. 63; Ulmann, a.g.e., s. 120; Taylan, a.g.m., D.İ.A., II, s. 435.

¹³⁴ Sıddıkî, a.g.e., s. XII; Schachter, a.g.e., s. 170/64(?)bak; A. Süheyl Ünver, Tıb, İ.A., 232.

¹³⁵ Taberî, Firdevs, s. 8. Bu filozoflar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sıddıkî, a.g.e., s. 13; Ulmann, a.g.e., s. 121; Meyerhof, a.g.e., s. 66.

¹³⁶ Taberî, a.g.e., s. 557; Sıddıkî, a.g.e., s. XIII.

¹³⁷ Taberî, a.g.e., s. 8; Schachter, a.g.e., s. 168; Meyerhof, a.g.e., s. 50.

¹³⁸ Nasr, a.g.e., s. 176; Meyerhof, a.g.e., s. 63; Kürd Ali, a.g.e., s. 80.

¹³⁹ Taberî, Firdevs, s.8-30.

İkinci nevide, hamileliğin meydana gelişini, ceninin oluşumunu, çocuğun erkek ve kız olmasının sebebini, çocuğun doğumu, nefis, akıl ve duyguları, bedenlerin yapısını, çocuk terbiyesini, sağlığın korunmasını, organların sınıflara ayrılmasını, güçlerini ve yaptıkları işleri, astronomik olayları, psikolojik olaylar -hüzün, korku, cesaret, kızgınlık, düşünce v.b.-rüya ve kâbusu anlatır¹⁴⁰.

Üçüncü nevide, beslenme gıdalar ve onlardan meydana gelenleri araştırır¹⁴¹.

Dördüncü nevide, umumî hastalıkları, çeşitlerini, sebeplerini, ilaç yapım usûllerini ve baştan ayağa kadar yaralar, beyin hastalıkları, göz hastalıkları, kulak-burun-boğaz hastalıkları, göğüs hastalıkları, rahim hastalıkları v.b.'den, hummadan, cüzzamdan, baras hastalığı ve ilacından, veremden, kan aldırmandan ayrıca renklerin delâlet ettiği özelliklerden bahseder¹⁴².

Beşinci nevide, tatların sayısı, sebepleri ve taşıdıkları güçler, kokular, renklerin oluşumları, maden cevherleri, bitkiler, ağaçlar ve meyveleri anlatır¹⁴³.

Altıncı nevide, taneli bitkilerden, meyvelerden, etten, süttten, peynirlerden, balıktan, yağdan, içeceklerden, doğal ilaçlardan, ilaçların yapımı ve korunmasın-dan, insandan, domuz, köpek, ve fareden dahil olmak üzere bütün hayvanların faydalarından ve merhemden bahseder¹⁴⁴.

Yedinci nevi ise tam bir kırkambar niteliğine sahiptir. Ülkelerden, sulardan, rüzgarlardan, şehir, şehir ahâlisinin hallerinden, ülkelerin sıcak ve soğuk oluşlarının sakinlerinin ahlâkına etkisinden havanın insan sağlığına yaptığı tesirden, meteorolojiden, tıbbın geçerliliğini inkar edenlere verilen cevaplardan, bitkilerin özelliklerinden, ilk muharrikten, astrolojiden, evrenin sonsuz olamayacağından bahsettikten sonra bu bölümün son nevini tamamen hind kitaplarından derlenen hastalıklar ve sebepleri konusuna ayırır¹⁴⁵.

Yazar kitabını Allâh'a hamd ve Rasûlüne, onun âline, ashabına salât ve selâm getirerek bitirir.

¹⁴⁰ Taberî, a.g.e., s.31-55.

¹⁴¹ Taberî, a.g.e., s.115-120.

¹⁴² Taberî, a.g.e., s. 121-352.

¹⁴³ Taberî, a.g.e., s.352-374.

¹⁴⁴ Taberî, a.g.e., s.375-501.

¹⁴⁵ Taberî, a.g.e., s. 502-593.

Geleneksel tıbbın yanısıra modern tıbbın bütün bölümlerini de içeren Ali b. Rabben'in bu eseri islâm dünyasında daha yazıldığı andan itibaren biliniyor ve ona baş vuruluyordu. Başta Ali b. Abbâs el-Mecûsî olmak üzere Muhammed Zekeriyâ er-Râzî ve İbn Sîna'ya kaynaklık ettiği gibi tıb konusunda yazılmış eserlerin çoğu da ondan aynen alıntılar bol bol bulunmaktadır¹⁴⁶.

2. er-Red ale'n-nasârâ.

Ali b. Rabben et-Taberi'nin islâmı kabul ettikten sonra, seçkin bir üyesi olduğu hristiyan nasturi cemaatına karşı islâm oluşunun sebeplerini açıklamak maksadıyla kaleme aldığı risale boyutundaki eseridir. Yazma nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Şehid Ali Paşa bölümünde 1628 numaraya kayıtlı olan eserden klasik biyografi eserlerinden hiçbiri bahsetmez. Taberi'nin böyle bir eserinin varlığından ilk defa olarak V. Maurice Bouyges bahsetmişti¹⁴⁷. Bouyges'un bu makalesinden sonra konuyla ilgili yeni birşey yazılmaz. Kitap hakkındaki ilk makaleden yaklaşık 24 yıl sonra I. Khalife ve W. Kutsch tarafından Melanges De L'Universite Saint Joseph'in 1950'de yayınlanan V. sayısında tahkikli olarak yayınlanır¹⁴⁸.

Kitapın yayınlanması Taberi'nin eserlerinin ilim dünyasınca bilinmesi açısından oldukça faydalı olmakla beraber, yazma nüshanın tek olması okunamayan yerlerin diğer nüshalarla karşılaştırılma imkânını vermediği gibi, müslümanların hristiyanlara karşı yazdıkları reddiyelerin de karşılaştırılması -birbirlerine kaynak olmaları açısından- bir çalışmanın yapılmaması da muhakkikler tarafından yayınlanan nüshanın bir takım yanlışlıklarla birlikte basılmasına yol açtı¹⁴⁹.

Ali b. Rabben eserini kaleme aldığı ortam, müslüman idarecilerle zimmîlerin arasının iyi olmadığı bir döneme rastlamasına ve yazarın dönemin halifesi Mütevekkil'e olan yakınlığına rağmen eser tamamen

¹⁴⁶ Sıddkî, a.g.e., s. 13 "Özellikle Râzî, Kitâbu'l-fâhira' ve Kitâbu'l-hâvî'de Firdevs'ten nakillerde bulunmuş, muhtemelen bu da ona Taberi'nin talebesi olduğu düşüncesine götürmüştür.

¹⁴⁷ V. Maurice Bouyges, Ali İbn Rabban at-Tabari, Der Islam, Berlin 1935, XXII, 120-121.

¹⁴⁸ AR-RADD 'ALAN-N-NASARA DE ALİ AT-TABERİ, (Edite Parla, I. Khalife st, W. Kutsch st.), M.U.S.J, Bayrout, (Libnan), 1959, Toma. XXXVI, Fas.115-148.

¹⁴⁹ Bu yanlış okumalar ve onların, diğer reddiyelerin yardımıyla tesbit edilen doğru şekilleri için bkz.Fuat Aydın, Ali b. Rabben et-Taberi ve Eseri er-Red ale'n-Nasara,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 37-38.

hüsni niyetle kendini savunma maksadıyla ve tamamen hristiyanlarca kutsal kabul edilen kaynaklar kullanılarak yazılmıştır.

Kitabına besmele, hamdele ve salveyle başlayan Taberî, "her dîn sahibinin, dinini diğer dinlere karşı üstün tutmasının bir dine mensup olmanın gereği olduğunu söyler. Üstün olanın daha aşağı olandan ayrılması ancak tecrübeyle olur. Tecrübe ise yalnızca akıl ile olur. Akıl olmasaydı, Vâhid, Samed, Kadîm, Ezeli, Vehûb, Galûb bir yaratıcımız olduğunu bilemezdik" diyen Taberî, akli kullanmamanın küfre denk olduğunu şöyle ifade eder:

"Aklını kullanmayan cahil kalır, cahil kalan sapıtır, sapıtan ise küfre düşer" ¹⁵⁰.

Geçmişinin, bu kitabı yazarak İslâm'ı seçişinin dünyalık olmadığını, böyle olduğunu düşünen hristiyanlara anlatmaya itmesini, kitabın yazılış sebebi olarak zikreder. Kitabında ortaya koyduğu delillerin hedefinin hiç bir zaman Hz. İsa'nın şahsına ve onun gerçek dostlarına karşı değildir diyen Taberî, bu eseri okuyan müslümanlar İslâm'a mensup oldukları için sevinç duyacaklar, hristiyanlar ise iki durumla karşı karşıya kalacaklardır: Ya dinlerini terk edecekler ya da akıl ve nakilden ortaya çıkacak durum karşısında ömrünün geri kalan kısmında dininden şüphe edecektir, der.

Taberî, eserini beş bölüme ayırır:

1. Soruları kabul ettiğinde dinlerini terkle, red ettiklerinde ise İncil ve Tevrat'a muhalefetle karşı karşıya getiren "susturucu" diye isimlendirilen sorular.

2. Bunları destekler mahiyette olan sorular.

3. Hristiyan iman esaslarında bulunduğu ve İncil'e zıt olan yedi büyük hata.

4. Hristiyan mezhepleri ve onları zor durumda bırakacak olan deliller.

5. Babalık, oğulluk ve hulûlün anlamlarının açıklanması; ifade ettikleri anlamlarının dışında tevîl edilen kelimeler ve onlarda bulunan tahrif ve fesadın zikredilmesi ¹⁵¹.

Birinci bölümde İslâm'ı "Bir olan Allah'a, O'nun kulu ve resûlü olduğuna, Mûsâ, İsa ve - hiç birinin diğerlerinden ayırd etmeksizin - diğer bütün peygamberlere, mezardakilerin diriltileceği ve geleceğinden şüphe

¹⁵⁰ Taberî, a.g.e., s. 119.

¹⁵¹ Taberî, a. g.e., s. 120

olmayan kıyamet gününe, iyilerin cennette, kötülerin cehennemde olacağına imandır" şeklinde tarif eden Taberî, şu soruları sorar:

1. Hristiyanlar, tevhidle üç hatta dört tanrıya tapınmayı nasıl bağdaştırıyorlar?

2. Hz. İsa, kendisini anlatırken her zaman gerçeği mi söylüyor, yoksa yanılttığı da oluyor mu? Eğer yanıltıyorsa, hristiyanlar onun bütün sözlerini nasıl kabul ediyorlar?

3. Ezeli ve ebedi olan Tanrı değişebilir, hastalanabilir ve ölebilir mi?

4. Hristiyanların amentüsü/kredosu tamamen mi, yoksa kısmen mi doğrudur? Eğer tamamen doğru ise, o zaman herşeyi yaratan baba aynı zaman da Mesih'i de yaratmış değil midir?

5. Mesih, ezeli ve ebedi bir Tanrı mıdır, yoksa Tanrı tarafından seçilmiş bir kimse midir?

6. Mesih, belli bir ülke ve belli bir zamanda yaşamış mıdır?

7. İsa, ezeli yaratıcı mı, yoksa yaratılmış bir insanı mıdır?

Bu soruları soran Taberî, her sorunun peşinden İncillere dayanarak hristiyan inancının geçersizliğini, Hz. İsa'nın yaratılmış ve seçilmiş bir insan/peygamber olduğunu ortaya koyar¹⁵².

İkinci bölümde, müslümanlarla ehl-i kitap arasında ortak kelime olan Allah'ın, üç din tarafından kabul edilen sıfatlarını bir mütearefe olarak vazeder, Sonra, Tevrat, İnciler ve Resullerin mektuplarından getirdiği delillerle bu Allah inancının hristiyanlar tarafından da kabul edildiğini destekleyen Taberî, İncillerde bulunan ve Hz. İsa'nın insanlığını ifade eden olayları naklederek Mesih'in tanrılığını ifade eden hristiyan amentüsünün yanlışlığını gösterir¹⁵³.

Üçüncü bölümde, hristiyan mezheplerinden Ya'kubiler, Nesturiler ve Melkitlerin Hz. İsa'nın tanrıyla birleşerek tek bir şey olduğu hakkındaki düşüncelerini, sünnet olan, ağlayan, tanrıya dua eden, kıyametin vaktini bilemeyen bir kimsenin tanrı olamayacağını, bütün bunların müslümanlar, yahudiler ve hristiyanlar tarafından kabul edilen tanrının taşıması gereken özelliklere aykırı şeyler olduğunu söyler¹⁵⁴.

152 Taberî, a.g.e., s.121-128.

153 Taberî, a.g.e., s. 128.

154 Taberî, a.g.e., s. 133, 139.

Dördüncü bölümde, hristiyan amentüsünü¹⁵⁵ nakleden Taberî;

"Tenakuzu; sözün ve kitabın bir kısmının diğer kısmını yalanlaması, başının sonuna aykırı olması", şeklinde tarif ettikten sonra, hristiyan amentüsünün böyle olduğunu, ondan aldığı pasajlarla gösterir.

Mesih kavramının, bazı zihinleri karıştırdığı gibi semavi bir isim olmayıp "yağlanmış kimse" anlamına geldiğini açıkladıktan sonra, yahudilerin kitaplarında mesih kavramını bu anlamda kullandıklarını, delilleriyle ortaya koyar¹⁵⁶.

Cebraill'in Hz. Meryem'e seslenişini, Hz. İsa'nın vaftizinden sonra gökten duyulan sesi, Hz. Yahya'nın :

"Kadınlar senin gibisini doğurmadı" ve

"Gelecek olan sen misin, yoksa başkasını mı bekliyelim ? sorusuna Hz. İsa'nın verdiği:

"Gidin ve gördüğünüzü ona haber verin, körler görüyor, topallar yürüyor, sağırlar işitiyorlar. Ve kim bende sürçmezse ona ne mutlu" cevabını nakleder.

Bütün bunların Hz. İsa'nın insanlığının göstergesi olarak değerlendiren Taberî, bunların tersi olan şeylerin İncillerde bulunmadığını gösterir¹⁵⁷.

Beşinci bölümde, hristiyanların Hz. İsa'yı ilah kabul etmelerinin muhtemel sebeplerini beş madde halinde sıralar:

1. O'nun ilahî yaratıcının kaldığı yer olarak kabul edilmesi.

2. Hz. İsa'nın kendi hakkında böyle söylemiş olduğu ve talebelerinin de bunu onlara nakletmiş olması.

3. Gösterdiği mucizelerle bunu ortaya koymuş olması.

4. Göğe yükselmiş olması.

5. Babasız olarak dünyaya geldiği için ona ilah denmiş olduğu¹⁵⁸.

Taberî, bu özellikleri ondan önceki peygamberlerin de sahip olduğu ve bunların kutsal kabul ettikleri kitablarında olmasına rağmen bu

155 Taberî, a.g.e, s. 136.

156 Taberî, a.g.e, s. 138.

157 Taberî, a.g.e, s. 139-40

158 Taberî, a.g.e, s. 144

peygamberleri insan olarak baktıkları halde Hz. İsa'yı ilah olarak kabul etmekle çelişkiye düştüklerini gösterir¹⁵⁹

Hız. İsa'nın gösterdiği mucizelerin de Allah'ın onun eliyle gerçekleştirdiğini, Simeon Petrus'un sözleriyle destekler¹⁶⁰

Hız. İsa'nın ilahlığının bir diğer dayanağı olan onun kendisinden önceki peygamberler tarafından "rab ve ilah" olarak isimlendirmelerini ise, "ilah" ismi sadece Allah'a has değildir, diyerek buna Hind, İran, Süryani ve İbraniler'in krallarına "ilah" dediklerini delil olarak getirdiği gibi, Allah'ın Hz. Musa'ya söylediği:

"Seni Fravn'a ilah kıldım" sözünü de Eski Ahit'te aynı anlamda kullanıldığını bir örneği olarak serdeder¹⁶¹

"Rab" isminin de yalnızca Allah için kullanılmayıp insanlar için de kullanılır, diyerek bunu şöylece delillendirir:

"Rabbu'l-mal (mal sahibi), rabbu'l-beyt (ev sahibi),¹⁶²"

Son bölümde, "babalık, oğulluk" kavramlarını ele alan Taberî, bunları semantik açıdan tahlile tabi tutar.

Her ismin bir delaleti/anlamı olduğunu söyleyen Taberî, babalık ve oğulluk kavramlarının mecazî değil de hakiki anlamlarıyla alındığında Allah'ın hâdis varlık derecesine düşeceğini mantiki çıkarımlarla göstermeye çalıştığı gibi baba ve oğul isimlendirmelerinin de farklı varlık düzeyindekilere verildiğini bunun da böyle olduğunu bu isimleri birbirinin yerine kullanmamakla hristiyanların bildiklerini sorularla ortaya koymaya çalışır¹⁶³

3. ed-Dîn ve'd-devle

Ali b. Rabben'in İslam'ı kabulünün arkasından "Hristiyan İman Esaslarının" incillere aykırı olduğunu ve Hz. İsa'nın insanlığını isbat maksadıyla yazdığı er-Red'i tamamlayıcı mahiyette olup Hz. Muhammed'in peygamberliğini, Kitab-ı Mukaddes kaynaklarından hareketle isbatlamayı hedef alan eseri olan ed-Dîn'i siyasi ortamın

¹⁵⁹ Taberî, a.g.e, s.144

¹⁶⁰ Taberî, a.g.e., 146

¹⁶¹ Taberî, a.g.e, s. 146

¹⁶² Taberî, a.g.e, s. 146

¹⁶³ Taberî, a.g.e, s. 148.

zorlaması yüzünden Mütevekkil'in teşvikiyle yazar. Kitabın tam adı ed-Dîn ve'd-devle fî isbâti nübüvveti'n-Nebî Muhammed (s.a.)'dir¹⁶⁴.

Ali b. Rabben'in bu kitabı bir öncekine göre hem hacim hem de muhteva olarak oldukça önemlidir. Kitabın bir diğer özelliği ise Kitab-ı Mukaddes metinlerini ilk olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini isbat ve İslam'ı müdafaa için kullanılıyor olmasıdır¹⁶⁵.

Kitap bir giriş, on bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, Arap müşrikleri tarafından inkar edilen ve ehl-i kitab tarafından mukaddes eserlerinde bulunan Hz Muhammed'in ismi ve nitelikleri ile ilgili gizlenen işaretleri açığa çıkaracağını ifade eder¹⁶⁶.

Kendisinden önce bu konuda kitap yazanların bir kısmının eserlerini kısa tutarak bazı şeyleri ihmal ettiklerini, delilleri birbirine karıştırarak anlaşılabilir hale getirdiklerini, bir kısmının ise ehl-i kitabın kitaplarında bulamadıkları şeylerle ve şiirle ihticada bulduklarını söyler.

¹⁶⁴ Sezgin, a.g.e, III, 240; Hitti, a.g.e, I, 543; M. Kürd Ali, a.g.e., s. 80; Anawati, a.g.e., s. 303; Nöldöke, a.g.e. s. 22-28.

Kitabın yazma nüshasını ilk defa olarak Mingana, John Royland Library, 6131 (7.. 1148 H. s. Cat. no: 69)'da bulmuştur. 1920'de yazdığı "A semi-official Defence of İslam" adlı makale ile eseri ilim alemine tanıtır. Kitap 1922'de Mingana'nın giriş ve tercümesiyle, John Royland Library yayınları arasında çıkmıştır. 1923'de ise yine Mingana 'nı kısa bir girişle, Arapça metni de basılmıştır.

Kitabın polemik tarihinde birçok konuda önceliği sahip olması ve daha yukarıda da ifade edildiği gibi Kitab-ı Mukaddes'i ve onun asli dilini bilen biri tarafından yazılmış olmasından dolayı hristiyan dünyada büyük bir yankı bulmuştur. Kitabın mütercimi ve ilk ortaya çıkararı olan Mingana'nın eserde görülen ve onun otantik olup olmamasındaki temel dayanak noktası sayılabilecek olan, yazarın eserini yazdığı tarihi 867 (s. 138) olarak gösterdiği halde, 861 yılında öldürüldüğü kesin olan Mütevekkil'e uzun ömürler dilemesi çıkmazını antik Suriye yazarlarının çoğu tarafından Hz. İsa'nın hayatını ifade için kullandıkları takvim ile açıklamaya çalışır.

Mingana'nın bu açıklamalarına rağmen kitabın Taberîye aidiyeti tartışmaları bitmiş değildir. Mingana, D. S. Margoliouth, E. Fritsch, Fr. Teschner, G. Graf, M. Perlmann kitabın otantikliğini savunurken, Maurice Bouyges otantik olmayıp Taberî takma adıyla birisinin eseri yazdığını ve Taberî'ye izzafe ettiğini ileri sürer. Bütün bu tartışmalar için bkz. Maurice Bouyges, "Nos Informations Sur Aliy ... at-Tabariy", M. L. S. J., Beyrut, 1935, s. 86-111; Mahmut Kaya, "er-Red ale'n-nasârâ", D.İ.A, İstanbul, 1994, s. 351.

¹⁶⁵ Anwâfî, a.g.e., s. 93.

¹⁶⁶ Taberî, ed-Din, s. 35.

Reddiyelerin taşınması gereken özelliklerden bahsettikten sonra, İslam'a karşı olaların karşı oluş sebeplerini dörde ayırır:

- a) Peygamber'in nübüvveti hakkındaki haber konusunda şüphe edenler,
- b) Mevcut siyasi ve sosyal statülerini kaybetmekten endişe duyanlar,
- c) Alışkanlık ve gelenekten kopamayanlar,
- d) Zeka ve anlayışı kıt olanlar.

Kendisini ilgilendiren grubun ise birinciler olduğunu belirtmektedir¹⁶⁷.

Haber ve icmanın delil olabilmesi için gereken şartlar ve bu şartları taşıyan haberin bağlayıcılığını anlattıktan sonra hristiyanların Hz. İsa'nın kendisinden sonra bir peygamber gelmeyeceğine dair sözlerinin geçersizliğini peygamberler tarihinden hareketle ortaya koyar.

Birinci bölümde, İslâm'ın temelinin bütün ilâhî dinler gibi "tevhid" olduğunu anlatır¹⁶⁸.

İkinci bölümde İslâm şeriatının ve emirlerinin üstünlüğünü gösterir. Bunları ayet ve hadislerle destekler¹⁶⁹.

Üçüncü ve dördüncü bölümler, Kurân'da Allâh'ın peygambere vadettiği ve sonra gerçekleşen olaylar başta olmak üzere Hz. Peygamberin göstermiş olduğu mu'cizelerden bahseder¹⁷⁰.

Beşinci bölüm de ise, Hz. Peygamberin vefatından sonra gerçekleşen mu'cizelerini anlatır¹⁷¹.

Altıncı bölümde, ümmî bir kişi olan Hz. Muhammed((a.s.) gibi birisinin Kurân gibi belâgat örneği olan bir eser meydana getiremeyeceğinden hareketle bunun mu'cizeden başka bir şeyle ifade edilemeyeceğini ifade eden Taberî, Kurân ile diğer ilâhî kitablara muhteva yönünden de karşılaştırmalarda bulunur. Diğer kitablara eleştiriye konu olan zaaflarından Kurân'ın uzak olduğunu gösterir¹⁷².

¹⁶⁷ Kaya, a.g.e, s. 349.

¹⁶⁸ Taberî, a.g.e., s. 45

¹⁶⁹ Taberî, a.g.e., s. 57

¹⁷⁰ Taberî, a.g.e., s. 65

¹⁷¹ Taberî, a.g.e., s. 80

¹⁷² Taberî, a.g.e., s. 98

Yedinci bölümde, islâm'ın kısa sürede yayılışını, islâm'ın üstünlüğünün bir göstergesi olarak kullanılanların bu düşüncelerindeki haklılığını ve tarihte böyle hızlı yayılışlardan farkını, üstünlüğünü gösterir¹⁷³.

Sekizinci bölümde, Hz. Peygamberin üstünlüğüne delil olarak Peyğamberin ashabından en yüce olanından en aşağı da olanına varıncaya kadar zühdünü ve takvasını tarihî örneklerle delillendirerek bunların sayısının Hz. İsâ ve Hz. Mûsâ'nın ashâbı sayılacak olanlarla karşılaştırılamayacak kadar çok olduğunu gösterir.¹⁷⁴

Dokuzuncu bölümde, Hz. Hacer ve Hz. İbrâhîm'in geleceğini söyledikleri, özelliklerini saydıkları peygamberin, ancak Hz. Muhammed (a.s.)'la gerçekleştiğini ortaya koyarak şöyle der:

Eğer Hz. Muhammed(a.s.)'in peygamberliği gerçekleşmemiş olsaydı bütün peygamberlerin peygamberliği geçersiz olurdu¹⁷⁵.

Sonuncu ve en uzun olan onuncu bölüm, peygamberlerin Hz. Peygamber'in peygamberliği ile ilgili müjdelerini Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı olarak ortaya koyar. Bu bölümde, İşâyâ, Habakkuk, Tsefanya, Zekeriyâ, Yeremya, Hezekiel, Danyal ve İsâ(a.s.)'in Hz. Peygamber(a.s.)'in peygamberliği ile ilgili haberler yer alır. Sahabenin bir çoğunun mu'cize görmeden islâm'a girmesi hakkındaki eleştirileri ve islâm'a sünnet, zebîh, Allâh'a yemin ve cihad hakkında yapılan tenkidleri cevaplandırır¹⁷⁶.

Sonuç bölümünde ise zındıklar, hristiyanlar, yahudiler ve mecûsîlik akîdeleri hakkında özet olarak bilgi verir. Arayıp öğrenmek ve gerçek şeyi bulmak ve kabul etmekten başka isteği bulunmayan Hindli ve Çinlinin İslâm hakkında bilgi edindikten sonra İslâm'ı kabul etmekten çekinmeyeceğini ifade eder.¹⁷⁷

En sonunda ise kendisinin islâm'la şereflenmesine vesile olan halife Mütevekkil'e dua ile bitirir¹⁷⁸.

4. Kitâb-u Menâfiu'l-et'ima ve'l-çşribe ve'l-akâkır¹⁷⁹.

¹⁷³ Taberî, a.g.e., s. 108

¹⁷⁴ Taberî, a.g.e., s. 114

¹⁷⁵ Taberî, a.g.e., s. 130.

¹⁷⁶ Taberî, a.g.e., s. 130.

¹⁷⁷ Taberî, a.g.e., s. 207.

¹⁷⁸ Taberî, a.g.e., s. 210.

5. Kitâb-u'l-adâb ve'l-emsâl alâ mezâhibi'l-furs ver-rûm ve'l-arab¹⁸⁰.

6. Nevâdiru ehlu's-şarkiye ve nevâdiru evsatu'n-nâs ve nevâdiru's-sufle ve'd-dûâ (Kitâbu'l-âdâb'ın tercümesi)¹⁸¹.

7. İrfâku'l-hayât¹⁸².

8. Kitâb-u Hıfzu's-sıhha.¹⁸³

9. Kitâbun fi'r-rakî¹⁸⁴.

10. Kitâbu'l-hicâma¹⁸⁵.

11. Kitâbun fi tertîbi'l-ağziya¹⁸⁶.

12. Tuhfetu'l-mülûk¹⁸⁷.

13. Firdevsu'l-hikme'nin Süryanice tercümesi¹⁸⁸.

14. Kitâbu'l-îzah mine's-semen ve'l-huzal ve teheyücu'l-bâh ve ibtâluhu¹⁸⁹.

15. Kitâbu'l-lü'lü¹⁹⁰.

Taberî'nin tıp hakkında olan bu risalesinin yazma nüshası, Süleymaniye kütüphanesinin Ayasofya bölümünde 3724 numarayla kayıtlı olup bir tıp mecmuasının içinde 238b-248a varakları arasında yer almaktadır. Cildi, orijinal olmayıp sonradan yapılmıştır. Kullanılan kağıt aharlı olup sarı-kirli beyaz arası bir renge sahiptir. Toplam yirmi varaktan ibarettir. Kitabın

179 İbn. Nedîm, a.g.e., s. 3 54; İbn, Ebî Useybia, a.g.e., I, 109; İbn Kıffî, a.g.e., s. 155; Ziriklî, a.g.e., V, 99; Kehhâle, a.g.e., VII, 106; Sezgin, a.g.e., III, 240; İsmâîl Bâşa, a.g.e., I, 669.

180 İbn Nedîm, a.g.e., s. 378; Fîrûz Âbâdî, Kâmusu'l-muhît, IV, s. 228; Âdil Nüveyhiz, a.g.e., s. 18.

181 İbn Nedîm, a.g.e., s. 378.

182 İbn Ebî Useybia, a.g.e., I, s.309.

183 İbn, Ebî Useybia, a.g.e., I, s.309; Kehhâle, a.g.e., VII, 106; İsmâîl Bâşa, a.g.e., I, 669; Sezgin, a.g.e., III, 239.

184 İbn, Ebî Useybia, a.g.e., I, 309; Kehhâle, a.g.e., VII, 306.

185 İbn. Ebî Useybia, a.g.e., I, 309; İsmâîl Bâşa, a.g.e., I, 669; Sezgin, a.g.e., III, 239.

186 İbn Ebî Useybia, a.g.e., I, 309; İsmâîl Bâşa, a.g.e., I, 669.

187 İbn Nedîm, a.g.e., s. 354; İbn. Ebî Useybia, a.g.e., I, 309; İbn. Kıffî, a.g.e., s.155; Ziriklî, a.g.e., V, 99; Kehhâle, a.g.e., VII, 106 .

188 Taberî , Firdevs, s. 8.

189 Taberî, a.g.e., s. 113; Sezgin, a.g.e., III, 239.

190 Süleymâniye kütüphanesi, Ayasofya bölümü, no: 3724, 238b-248; Sezgin, a.g.e., III, 239.

sahife ebadı 17.5'e 25.29'dur. Yazı okunaklı bir şekilde yazılmıştır; türü ise sülüstür. Konu başlıkları aynı yazı türünden olmakla beraber diğerlerine nazaran göze çarpacak şekilde büyük yazılmıştır. Son ve ilk sahife hariç, kitabın her sahifesi yirmi bir satır yazı içermektedir. Başlangıç sahifesi dokuz, son sahife ise üç satır yazı ve içindeki konuları gösteren bir indeks vardır. Kitaptaki toplam satır sayısı üç yüz doksandır. İstinsah edenin kimliği ve istinsah yeri hakkın da ise her hangi bir bilgi yoktur. Yalnızca son sahifenin altında kitabın sahibi ve onu satın alanı olan el-Habsâî el-Maâcî olarak tanınan Nakîb Ali'nin bağışlanması için okuyandan dua talep eden bir ibare vardır¹⁹¹.

¹⁹¹ Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya bölümü, no:3724, 238b-248a.